

EURÓPA ÉS A MAGYAR ÁLLAM

ADALÉKOK MAGYARORSZÁG ÖNÁLLÓSÁGÁNAK KÖZÉP ÉS ÚJKORI KÉRDÉSEIHEZ

„Magyarország... nehezen jutna arra a gondolatra, hogy különváljék a monarchiától... nem az a gondolat gyötri, hogy vele egyesítve van, hanem az, hogy rosszul van vele egyesítve.”

(Napóleon korabeli francia jelentés
Magyarország állapotáról)

Anna Komnene bizánci császárlány a XII. század elején írott híres Alexiaszában a következőképpen beszélt a történetírás feladatáról: „Feltartóztathatatlan az idők folyása, örök mozgásban magával sodor és elragad minden emberi alkotást, s a nemlét tengerébe meríti, akár jelentéktelen semmiség, akár nagyszerű emlékezésre méltó tett... A történetírás azonban szilárd gátként ellenáll az idő folyamának, s valamiképp megállítja feltartóztathatatlan folyamatát, s amit megragad az időben lejátszódott események közül, azt megőrzi, megtartja, nem hagyja a feledés mélységében eltűnni.” E ma is aktuálisnak tűnő feladatmeghatározás sarkallhatja arra a kutatót, hogy a bűvárokodásai során felbukkanó, adott témához kapcsolódó morzsákat is felszínre hozza s rögzítse.

I. A KÖZÉPKORI MAGYAR ÁLLAMISÁG MOHÁCSIG

Az Európába bejövő magyarság az utolsó nagyobb népcsoport, akinek még jut letelepedésre alkalmas hely. Velünk bezárul vagy inkább népekkel tele lesz Európa. Ettől kezdve Európa határa Ázsia irányába sokáig a Kárpátok külső koszorúja. Ez pedig máig meghatározó jelentőségű történetföldrajzi objektiváció. Ugyanakkor minden későbbi keleti mozgás, támadás itt csapódik le, lásd besenyők, kunok, tatárok, törökök stb. Sok keleties elem ezért hosszú ideig megmarad. Így a magyarokról alkotott „egzotikus nép” európai képe tovább él.

Erre vonatkozóan szemléletesek példáink is. Így a Képes Krónikában Nagy Lajos udvara láthatóan kettős jelleget őrzött. A királytól jobbra álló lovagi páncélban ékes-

kedő személyek a nyugati lovagi kultúra hazai jelenlétét mutatják, míg a király balján álló hosszú kaftános, csúcsos kun süveges urak meg éppen a korábbi keleti nomád világ örökségét tanúsítják. A művészettörténeti adatok feldolgozói írják, hogy Zsigmond királyunknak az Aragón királyi udvarba küldött heroldját, aki nyilván magyaros öltözetben, de a középkori heroldok szokásának megfelelően a magyar király felségjelvényeit, illetve címerét megjelenítő ruházatot viselt, ott Aragóniában nem magyarnak, hanem töröknek nézték, illetve annak tartották. Meglepő még, hogy Észak-Itália XV. századvégi farsangi mulatságainak maskarái között az egyik maskara pedig, éppen a „magyar ruha” volt. (De talán máig fontos tény az is, hogy a három nagy európai konyhai kultúra egyike a magyar. Ezt éppen a keleties hatások fennmaradásának köszönhetjük.)

Hogyan illeszkedik Európába a magyarság, illetve a magyar állam? Eleinte nehezen. Az államalapítás előtti idők kalandozásairól sok krónikás adat s számos monda maradt fenn. Ezek a haditettek mellett bizony számos vereségről is tudnak. Elég itt Merseburgra és Augsburgra gondolni, illetve a mondák által őrzött gyászmagyarokra. A magyar királyság létrejötté bármennyire is politikailag a keresztyén Európába való betagozódást jelentette, mégis csak hosszas harcok után rögzült felségterületével a szomszéd államok, elsősorban pedig a német birodalom mellett.

Meglepő, de igen sokáig őrződött az a nomádokra főként jellemző szemléletmód, miszerint a hazai uralmi eszköztárból a területi jelzés jó darabig hiányzik. Még Szent László alatt is csak Rex Ungarorumot, s nem rex Hungariaet írnak az oklevelek. (Legfeljebb a kései antikvitás őrzéseként a Bizáncban írott okmányok nyomán mondják Szent Lászlót Rex Pannoneiának.) Krónikáink is őrzik ezt a nomád szemléletet: Gesta Ungarorummal, a magyarok elbeszélt történeteivel. Azaz a nép elsődlegességét jelzi ez, s így a hatalom szempontjából a megszállás alatti tér csak másodlagos, mivel az a nomád szemlélet szerint bármikor változtatható. Innen nézve érthető csak meg, hogy a híres quedlinburgi követjárás eredményeként Géza fejedelemnek, István apjának, a keresztyénség felvétele, azaz az Európába való politikai beilleszkedés egyik fontos feltételeként a korábban Linzig terjedő magyar uralmi területnek a Lajtáig való feladását szabták. Egy ekkora térség, a mai Alsó-Ausztria átadása a német birodalomnak bizonyára okozhatott komoly politikai vitákat a kor vezetői között, de semmi esetre sem eredményezett érzelmileg Trianonhoz hasonlítható nemzeti tragédiát.

A beilleszkedés egyik legbiztosabb jele, sőt ha lehetne az akkori időben állami szuverenitásról beszélni, akkor annak egyik manifesztációja, hogy a magyar királylányokat rendszeresen külföldre viszik férjhez. Így azután a magyar királyfiak, az egy V. Istvánnak Kun Erzsébettel kötött házasságát leszámítva, szintén európai dinasztiákból házasodhatnak. Itt is a példák önmagukért beszélnek. Igaz Szent István fiának, Imre hercegnek, a jól megtervezett örökösödése, azaz a nagybátyja után a bajor hercegség megöröklése, az ismeretes történelmi „fátum” miatt zátonyra futott.

Ám az Árpádok következő generációiban is előfordulnak a német uralkodócsaládokkal való házassági kapcsolatok, így Salamon királyunk esetében is. Szent Lászlóval pedig egyenesen úgy számolnak egyes német hatalmi csoportok, mint potenciális német királlyal. Ezt a híradást pedig nem kell krónikás túlzásnak tartanunk, hiszen Szent László családfáját vizsgálva világosan láthatjuk, hogy a nagy német császárok az Ottók dédunokája anyai ágon, apósa pedig, éppen az akkori német ellenkirály, Rudolf volt.

Szent Lászlónak, illetve rokonságának ezen felértékelődése alapján érthetjük csak meg, hogy előkelőségében az európai uralkodódinasztiák élén álló bizánci császári család is azután innen Magyarországról házasodik. Komnenos János bizánci császár Szent László árva leányát, Piroskát kéri feleségül az akkori magyar királytól, Könyves Kálmántól. Hiszen Piroska-Eiréné révén a német császári családdal is rokonságba jutott a bizánci uralkodó. Ezt követően azután, természetes volt, hogy Bizáncban a Komnenosokat követő Angelosok is szívesen házasodnak Magyarországról, így Angelos Izsák már II. Andrásnak Margit nevű nővérét veszi feleségül. Ám II. András is a Szentföldről hazatérve szintén bizánci császárlányt, Laskaris Máriát hozza házastársul fiának a későbbi IV. Bélának.

Az igazi változások ideje a XII. és XIII. század. Így az 1200-as években már a középkori magyar állam komoly közép-európai hatalom lesz. A magyar király ekkorra nem kevesebb mint tíz ország királya. Így a királyi kancellária oklevelei II. Andrástól kezdve nem egyszerűen Regnumnak írják az országot, hanem „regina regnorum”-nak vagy a későbbi, az Anjou-korban szinte állandósuló formula szerint „Archiregnum”-nak. Ennek az átértékelődésnek a megváltozott európai viszonylatokban is tetten érhető jele, hogy a XV. századi pápai praecedencia listákon az ország a nyolcadik-kilencedik helyet foglalja el. (NB. igen nagy úr a magyar király. Az ország nagy része akkor még az ő birtoka. Kiemelkedően a királyok csak az egyházat dotálják addig. Az ún. „úri nemzetségek” mindössze a számukra meghagyott egyharmadon uraskodhatnak. Példa erre az az egyetlen magyar királyleány, akit az országon belül adnak férjhez. A XIII. század elején András somogyi ispánnak, a király vejének mindössze húsz faluja van, míg apósának, a királynak több ezer. Micsoda különbség!)

Ugyanakkor az Árpádok lehetséges karizmája is segíthetett a különleges királyi státusz fennmaradásában. Így többet megtehetett, mint abban a korban más, hasonló uralkodók. Emlékezzünk Freisingeni Ottó leírására, aki Barbarossa Frigyes császárral járva Magyarországon megdöbbenéssel írt a magyar király szinte korlátlan tünő hatalmáról. Hasonló meglepetést tükröz a spanyol mohamedán, Abu Hamid Al Garnati leírása a korabeli magyar vallási toleranciával kapcsolatban. Fennmaradt munkájából kiderül, hogy a XII. századi Magyarországon az itt élő mohamedánok (feltehetően az egykori kálizok, illetve böszörmények) hitüket szabadon gyakorolhatták, s így még háborúba is kísérik királyukat. Mikor egy bizánci hadjárat során

közülük néhányan bizánci fogságba estek, akkor ezeken a foglyokon a bizánci császár, mármint a szabadon gyakorolt mohamedán vallásukon elcsodálkozik. Érdekes a fogságba esettek által erre adott magyarázat: a magyar király nem törődik a különböző vallásokkal, ezért más vallású hívei is feltétel nélkül támogatják – a bizánci császár nagy tanulságára. Ugyanilyen megítélés alá esik a korban a magyarországi zsidók kérdése is. Bár nyugati hatásra kénytelenek törvényeket hozni az ismaeliták és israeliták ellen, ám ez az oklevelek szerint jó ideig csak írott szöveg, mivel a gyakorlatban mindkét vallás hívei vezető státusokban ott vannak a királyi udvarban. (Jól látszik ez a II. András-korabeli adatokból is.)

E sokszínű világot őrző és azt államjogi keretbe egyesítő Magyar Királyság európai reputációja folyamatosan növekszik. Természetesen hozzájárul ehhez a két szomszédos birodalom gyengélkedése és hanyatlása is, hiszen a bizánci császárság 1261-es restitúciója ellenére már csak árnyéka egykori önmagának. Míg az 1356-os német Aranybulla jogilag is rögzíti a császárválasztás rendjének szabályozásával a német tartományurak területiális hatalmát, azaz a központi császári hatalom halványulását. (Érdekes jele ennek, hogy a cseh királyi család kihalása után, a cseh koronát megszerző Luxemburgok, mintegy századon át Közép-Európából, Prágából, de a német birodalom keleti sarkából viszik a kormányzást.) Ebben az európai helyzetben a Közép-Európában fekvő magyar állam, amely szerencsésen, pár évtized alatt túljutott a tartományúri hatalom dezintegrációs periódusán, az Anjouk hatalomra kerülésével intenzívebben bekapcsolódik a nyugati vérkeringésbe. Az új magyar királyi család rokonsága a francia uralkodóházzal és a nápolyi Anjou-dinasztiával ismét kiszélesíti a külpolitikában is az európai magyar állami jelenlétet. Sőt Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, illetve az ekkor Avignonban székelő pápai hatalommal való diplomáciai kapcsolat keresései mindezeket a folyamatokat tovább fokozzák. A Lengyelországgal létrejött perszonálunió pedig kifejezett közép-európai irányítási szerepet ad.

A lengyel–magyar perszonálunió csak pár évtizedig tartott (bár ezen idő alatt is a lengyel koronát itt Visegrádon a magyar Szent Koronával együtt őrizték, majd Zsigmond alatt a német-római császári koronát is), az Anjoukat követő Luxemburgi Zsigmond, a Habsburg V. László, sőt Mátyás idejében is ugyan változó összetételben, de mindig további újabb területek csatlakoztak a magyar királyhoz perszonáluniók révén. (Ez alól csak Mátyás kivétel, aki nem lévén rokonságban a környező dinasztiákkal így a hagyományos módszerek, a rokonságból származó öröklés révén nem gyarapíthatta uralmi területeit. Helyette a reneszánsz uralkodók mintájára fegyverrel próbálta meg az elődei által korábban már a perszonáluniókkal Magyarországgal egybegyűjtött területeket újra megszerezni.) Ez a majd másfél száz éves együttbirtoklás (Magyarország, Nápoly-Szicília, Lengyelország, Csehország, a Német-római Császárság és Ausztria ugyan változó összetételben, de valamiféle sajátos kontinuitásban szerepeltek) óhatatlanul magában hordozta ezen uralmi területek

unifikációs törekvéseit. Mégpedig e törekvések tervezett kormányzati központját is itt Magyarországon kísérelték meg kialakítani. Mindez természetesen a budai királyi udvar jelentőségét növelte, amely éppen a jelzett területek kormányzása folytán gyakran időzött a geográfaiailag ideálisabb Pozsonyban is.

Csak vázaltszerűen jeleznénk, hogy a mondott másfél száz év alatt az egymást követő uralkodók különböző módszerekkel kísérleteztek a kormányzati egységesítés érdekében. A legelső forma a megosztott családi kormányzás volt, így Nagy Lajos egy időre maga helyett édesanyját, a lengyel Lokietek Erzsébetet küldi át helytartónak Krakkóba, míg lengyel rokonát, Opoli Lászlót itt Magyarországon teszi meg nádornak. Zsigmond már ettől fejlettebb módszerrel próbálkozik, mégpedig az állami adminisztráció révén. Magyarországi kancellárját, Kanizsai László esztergomi érseket nevezi ki egyszerre kancellárrá a cseh királyságban és a Német-római Birodalomban is.

Am halála után unokája, V. László alatt a közös kancellár típusát mellőzik, s Vitéz János esztergomi érsek, magyar kancellár nevéhez köthetően más megoldást terveztek. Tudniillik egy kettős egybekapcsolással kísérleteznek az akkori magyar király által uralt területekkel. Egyrészt a királyi titkos tanácsot ruháznák fel az általános kormányzási joggal, azaz ez a tanács az uralkodót állandóan kísérné valamennyi országában, amikor oda utazik a kormányzati ügyek rendbetételére. Ehhez képest a nagytanács, együtt a nagy kancellárával, az országban tartózkodna állandóan, és ez végezné a belső kormányzási ügyeket. Másrésztől viszont ezt az adminisztrációs centrumot megpróbálták megtámogatni egy együttes rendi gyűléssel is. Adataink szerint V. László alatt többször tartanak olyan országgyűlést itt Magyarországon, ahová a perszonálunióba tartozó országok rendi gyűléseinek követeit is meghívják, éppen a török veszélyre való hivatkozással.

A Mátyás-féle területi egybegyűjtést említettük. Valószínű, hogy a fegyveres hódítással való terület szerzés felmentette őt a hagyományos kormányzati szervek előtérbe helyezésétől az uralma alá vont területek kormányzati egyesítésénél. Ő az első, akinél a katonai igazgatás preferálása figyelhető meg. Az új területszeremények élére főkapitányokat állított, így Ausztriába, illetve Sziléziába. E vezetők együttesen látták el a polgári és katonai igazgatás feladatait. Halvány nyomok szerint a pénzügyi igazgatás egységesítésével is kísérletezett. A meghódított országokat a török veszélyre hivatkozva külön adó fizetésére kötelezte. Egynéhány okirat szerint (a Morva örgrófságból fennmaradt adatok) ezeket az összegeket nem a hagyományos pénzügy-igazgatási vezető, a főkincstartó gyűjtötte össze, hanem a fennmaradt számadások szerint a visegrádi várnagy. A visegrádi várnagy viszont ismeretesen alá volt rendelve a budai vár udvarbírói hivatalának, amely szervezet gyakorlatilag a király magánjövendelmeit („saját bugyellárisát”) kezelte, mégpedig a rendek közbejötté nélkül. E két forma előtérbe kerülése az unifikációban, mármint a katonai és pénzügyigazgatásé, már a későbbi abszolutizmus korai előszeleként is felfogható.

II. A HABSBURG-KORMÁNYZÁS – LAPPANGÓ MAGYAR ÁLLAMISÁG

A Habsburgok 1526, illetve 1541 után a középkori magyar királyok közép-európai hatalmának örökösei. Erre egyértelműen utal az első nagyobb formátumú Habsburg uralkodó, I. Ferdinánd kísérlete is. A korábbi példák tanulságait felhasználva uralomra jutása után rögtön hozzákezdett a Habsburg perszónálunióba tömörített területek kormányzati egységesítéséhez. Ezt röviden jellemezhetjük a közös szervek kiépítésének kísérletével. Ferdinánd a források szerint nemcsak a központi adminisztrációt próbálja meg egyesíteni valamennyi uralma alatt álló országban, tartományban: így közös királyi tanácsról és közös kancelláriáról hallunk, hanem egy közös rendi gyűlés felállítását is tervezi. Sőt a török veszély miatt egységes pénzügyigazgatás kiépítésével kísérletezik, illetve egységesíti a hadügyet is a Haditanács felállításával. Sőt kitűnő közjogi pozíciót is szerez, amennyiben például a legerősebb rendiséggel bíró magyarokkal 1547-ben olyan törvényt fogadtat el, ami gyakorlatilag elismerné a Habsburgok örökös királyságát.

Ám ez a nagyívű kísérlet hamar zátonyra fut. Ennek egyik oka feltétlenül a perszónálunióban lévő területek rendjeinek ellenállásán hiúsul meg. Szinte mindenki ragaszkodik a saját országgyűléséhez és saját adminisztrációhoz. A történelem finitora, hogy Ferdinánd sokoldalú kezdeményezéseiből csak kettő állta ki a történelem próbáját, az egységes pénzügyi, illetve hadügyi igazgatás. Ferdinánd sikertelenségéhez nagyban hozzájárul az is, hogy a Habsburgok éppen ekkor lesznek igazi nyugat-európai nagyhatalom. A török állandó támadásai miatt viszont a korábban jelentős közép-európai térség elértéktelenedik. Így azután késlekednek kihasználni mindazokat a politikai előnyöket, amiket az elődök unifikációs tapasztalatai már megteremtettek! Sőt az unifikáció szinte az ellenkezőjére fordul, talán éppen a területbőség miatt az osztrák Habsburgok különböző családtagoknak különböző területeket adnak oda nemcsak családi apanázként, hanem egyáltalán külön kormányzásra. Így születik meg az 1500-as évek második felében a Habsburgok ún. stájer ága a dél-ausztriai területek kormányzására vagy az egészen az 1600-as évek közepéig fennálló és Tiroli Zsigmonddal végződő külön tiroli kormányzat, amely a szoros értelemben vett Tirolon kívül még a szintén Habsburg-birtoknak számító Elő-Ausztriát is magában foglalta.

Tehát az ún. osztrák Habsburgok jó száz éven át, éppen a legerősebb török katonai inváziók időszakában, három ágra szakadva a hagyományos német – családi birtok felosztásokban bővelkedő – tartományúri formát élik, a kezükben lévő területek koncentrálása helyett. Sajnálatos módon közülük mindig legfeljebb a császári cím emel ki egyes, utólag is úgy tűnik, kevés kormányzati talentummal megáldott személyeket. Ez a császári cím viszont ekkor már csak arra jó, hogy a Habsburgok intenzíven bekapcsolódjanak a német birodalmi politika útvesztőibe, így a vallás-

háborúkba, különösen a harmincéves háborúba, amelynek végén a császári cím a szimbólumainak megmaradásán túl, immáron szinte semmilyen reális hatalmat nem takar, ahogyan azt a tartományúri széttagolódást véglegesen szentesítő 1648-as vesztfáliai béke is mutatja.

Ennek a Habsburg-„nagyvonalúságnak”, pontosabban mulasztásnak is köszönhető, hogy a középkori Magyar Királyság keleti felében időközben egy új államalakulat jöhet létre, és fokozatosan meg is erősödhet. Ez az Erdélyi Fejedelemség, amely török protektorátus alatt ugyan, de önálló hatalom lehet. Nincs ebben semmi különös a kor európai államkapcsolati rendszerében, hiszen közismert Hugo Grotius véleménye is az előnytelen szerződésekről. Azaz ma azt mondanánk, hogy egy korlátozott nemzetközi szuverenitású terület is lehet a nemzetközi kapcsolatok elismert alanya. Mindez segíti a magyar állam különválasztását, ami eredetileg török ötlet: „Szultán Szulimán találmánya”, ahogy erre már Bocskainak is hivatkoznak a török portai hatalmasságok, amikor a fejedelem komoly katonai sikereket ért el az ország-egyesítés terén.

Tehát a török szultáni kormányzat maga is gátolja egy egyesült, s ily módon már erősebb magyar hatalom restitúálását, ugyanakkor nem gördít akadályokat az elé, hogy a korabeli politikai kapcsolatokban Erdély fejedelme Európában elismert, önálló jogalany legyen (lásd nemzetközi szerződésekben és békékben szerepel, igaz, gyakran utolsó előtti helyen; vagy időnként megengedik, hogy a fejedelmek nyugati uralkodócsaládokból nőszüljenek, így Báthori Zsigmond vagy Bethlen Gábor). Természetesen Erdély korlátozott európai szuverenitásának is megvannak a maga előnyei. Az európai hatalmak, nem csak a protestánsok, számon tartják, sőt Habsburg-ellenes akcióikban még a katolikus francia királyság is aktívan számít rá. E nemzetközi „partnerségből” érthető meg még oly későn is, hogy II. Rákóczi Ferenc legfeljebb egy, a „törvényes uralkodója ellen lázadó” főúrnak számít nyugati szemmel. Ám amint megválasztják és beiktatják az erdélyi fejedelmi székbe, rögtön nemzetközi politikai tényezőként kezelik ezek a hatalmak. Jól jelzi ezt Rákóczi azon törekvése is, amikor az ország függetlenségének megőrzése érdekében hajlandó lenne lemondani a vezérlő fejedelmi címről, hogy Magyarország választhasson más uralkodót magának, akkor is megtartani kívánja az erdélyi fejedelmi titulust, sőt nemzetközi kapcsolatokban rendszeresen ezt használja.

Témakörünkben a XVII–XVIII. század európai változásai két irányban ragadhatók meg:

1. Itt is elkezdődik az abszolutizmus államrendszerének kiépítése, ám ez igen felemás volt az osztrák monarchiában. Többek között sok minden befejezetlen:

a) Ilyen például az elmaradó területi egyesítés. A legtöbb sikeres abszolutizmus megkísérli az uralma alá tartozó területeket az uralkodó személyén túl szorosabb állami-politikai egységbe kényszeríteni. Ez a késlekedés a későbbiekben végzetes lesz a Habsburgok szempontjából. Holott a XVIII. századra bár kiszorulnak a nyugat-eu-

rópai területekről, mégis Közép-Európában komolyabb területi gyarapodásokat könyvelhetnek el. Így a török visszaszorításával sikerült restaurálni a Mohács előtti magyar területeket. E megnagyobbodott Magyarország mellett, bár közben elvesztik Sziléziát, Lengyelország felosztásakor további jelentős területekhez jutnak. Nemkülönben folyamatos jelenlétük van ekkorra Észak-Itáliában, ahol még külön Habsburg ún. szekundogenitúrák is uralomra jutnak. E sokszínű terület változatlanul dominánsan a perszónalunióval kapcsolatik csak egybe. Ugyanakkor nem tudják megoldani a maradék német birodalmi területek sorsát, különösen ilyen Belgium. Így még II. József is küszködik a belgiumi ügygel – csereajánlatot tesz a nagy hatalmú szomszédnak Bajorországnak, hogy átadná Belgiumot, cserébe Bajorországéért.

b) Nincs egységes birodalmi arisztokrácia, de kísérletek vannak ennek létrehozására. Így például a Diploma Leopoldinum után még a szegény erdélyieket is elárasztják különböző arisztokrata címekkel. Érdekes a kancellár Bethlen Miklós esete, aki eleinte tartózkodik a grófi cím elfogadásától. Ám az el nem fogadásban is udvari praktikát sejt, a török veszélytől való kölcsönös aggodást – „talán ad Orientem vigyázok”, írja –, s inkább szorultságból, mint jó kedvből lesz gróf. Viszont egy-egy tartomány önállóságának felszámolása esetén óriási léptékben kezdi meg idegenekkel, gyakran kalandor elemekkel is elárasztani a bécsi udvar az alávetett területeket, nagy birtokokat juttatva a bekerülő indigenáknak. Legijesztőbb ebből a szempontból a Cseh Királyság példája, ahol a fehérhegyi csata után lecserélik, illetve kiirtják szinte az egész hagyományos cseh arisztokráciát. Valami hasonlóval kísérleteznek itt Magyarországon is, különösen a Rákóczi-szabadságharc után. Ám a bekerülő indigenák néhány generáció után látványosan elmagyarosodnak. (Érdekes példája ennek a magyarok iránt nem nagy rokonszenvvel viseltető Metternich kancellár esete is. Ő maga második feleségét magyar arisztokrata családból veszi, egyik leányát pedig a regényekből is ismert Sándor Móric grófhoz adja. Családjának ez az ága így elmagyarosodik. De hasonlót mutat az egész Békés vármegyét megszerző Wenckheim család, vagy a Munkácsot, illetve uradalmát bíró Schönbornok története.) Az ily módon kialakuló új magyar arisztokrácia a bécsi udvari életben az egységesítő szándék ellenére is mintha időnként túlreprezentált lenne. Végső eredményében ezt a folyamatot csak tovább erősíti a Habsburgok ún. nádori ágának Budára telepítése, amelynek önállósodó politizálásában – különösen József nádor alatt – egyes bécsi kamarilla körökben még a magyar önállóság ijesztő vízióját is felrémleni vélik.

c) Hiányzik ugyanakkor a Habsburgok uralta területek egységesített birodalmi adminisztrációja. Léteznek ugyan központi szervek, ám ezek igazgatástörténetileg „furcsa központi szervek”, amelyek jogilag a Német-római Birodalom, s nem annyira a Habsburg- adminisztráció szervei. Bár de facto ezek Habsburg-szervek, így az udvari kamara, vagy a különböző címen előforduló uralkodói tanácsok, hiszen a birodalomban a császári hatalom 1648 után névleges. De talán éppen a császári cím miatt idegenkednek a Habsburgok saját külön uralmi területüket kormányzó

adminisztráció kifejlesztésétől. 1806, az önálló osztrák szuverenitás elismerése viszont már túl későnek tűnik az összbirodalmi szervek kiépítésére. Holott 1806 eredménye az, hogy egyértelműbbé tette közjogilag, hogy mely területek is tartoznak Habsburg-fennhatóság alá. Ebből a nagy közép-európai tömbből ekkorra már csak Belgium lóg ki.

2. A XVIII. századi Európai hatalmi mozgásokban a megerősödő abszolutizmusok fölényben vannak, így különösen Franciaország, de Poroszország is. Változatlan nagy kérdése marad a kornak a német birodalom újjászervezése. Érdekes kísérleteket figyelhetünk meg, hiszen az 1700-as évekre a birodalom keleti határtartományai lesznek a potenciális jelöltek a birodalmi egyesítésre: Bajorország, Ausztria, Szászország, Poroszország. E listából a poroszok a győztesek különböző okok miatt. (Bajorország elsősorban földrajzi fekvése miatt lehetne alkalmas. Sőt a Kölni választófejedelemséget pár századon át szintén Wittelsbachokkal töltik be, így a Bajorországgal való folyamatos együttes birtoklásával még pénzügyi és katonai lehetőségei is nőnek a bajor kormányzatnak. Ám a nagy osztrák szomszédság megakadályozza a keleti irányú további területi bővítést, nemkülönben a déli tiroli részek Habsburg-birtoklása, illetve a svájci területek autonómiája. Ugyanakkor a tartomány katolikus vallása sem szerencsés a domináns német protestáns államok között. 1700 végére egyértelmű Bajorország kiesése a német egyesítési kísérlet folyamatából. Sokkal szerencsésebbnek tűnik sokáig Szászország, amelynek uralkodói az 1700-as évekre szinte folyamatosan lengyel királyok is. Ám ez lengyel szempontból egy szerencsétlen időszak, hiszen a felnövekvő nagy szomszédok, mint a cári Oroszország, az abszolutista svéd királyi hatalom, illetve Poroszország állandó háborúskodásra készítik. Ez kimeríti az otthon is túlságosan igénybe vett szász erőforrásokat, ami végül is Lengyelország század végi felosztásához és a Szász Királyság végleges visszazorításához vezet.)

Ha csak Ausztria és Poroszország viszonylatában vizsgáljuk a kérdést, a következő megjegyzések tehetők. Az egyik legfontosabb, hogy a spanyol örökösödési háború nyomán Ausztria fokozatosan kiszorul Nyugat-Európából: Duna-völgyi hatalommá válik. Ugyanezen idő alatt a Porosz Királyság egy sikeres abszolutizmust hajt végre: erős hadsereget épít ki, főleg külföldi zsoldosok felfogadásával, amivel az alapnépességét kíméli; másrészt fejlett adminisztrációt alakít ki, amit csak megtámogat az egyetemeken művelt kamerálisztika tudományának kifejlesztésével. A képzett közigazgatási szakembergárda, amely így egységes elvek szerint működött, modern közigazgatási versenyvizsgálóival már ütőképes bürokráciát tudott felmutatni; végül a területi unifikáció terén is látványos eredményeket ért el. Hiszen a német birodalmon kívüli (eredetileg a Lengyel Királyság hűbériségébe tartozó) Poroszországot egyesíteni tudta Pomerániával, illetve a birodalmon belüli Brandenburggal. Ugyanakkor Észak-Rajna-Vesztfáliában is birtokot szereznek a Hohenzollernek, ugyanis korábbi rokonsági viszonyra hivatkozva kaphatják meg a kihalt Jülich-Cleve-i her-

cegi család és a Bergi Hercegség itteni birtokait. Az észak-Rajna-vesztfáliai tőke lesz a gazdasági alap a következő században bekövetkező majdani német egyesítéshez. A dologban furcsa párhuzam, hogy a gazdaságilag szintén nem jelentéktelen Belgiumot ugyanezen időszakban Ausztria nem tudja hasznosítani, míg egy hasonló szituációt (tehát az állam törzsterületétől távolfekvő birtok bekapcsolását az anya ország vérkeringésébe) a poroszok könnyedén és sikeresen oldanak meg.

III. AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG HATALMI VISZONYA

Figyelemre méltó Bercsényi nyilatkozata a Rákóczi-szabadságharc idején az angol követ előtt: Ausztria Magyarországgal olyan közjogi viszonyban van, mint Anglia Skóciával; ám Ausztria úgy kezeli Magyarországot, mint Anglia Írországot, azaz mint meghódított területet. Ez egy hosszas és erőszakos Habsburg-politikának az eredménye. Ugyanis a XVII. századtól megfigyelhető, változó intenzitással ugyan, a Habsburgok uralta közép-európai területeknek a beolvasztására tett kísérletek sora. Ilyen a Cseh Királyság esete 1621 után. (NB. ez ügyben sikeresebb Poroszország fenti példája.) Lengyelország felosztása kapcsán szintén jelentős területeket szereznek a Habsburgok is a Porosz Királysággal együtt, amit közvetlenül Bécsből irányítanak. Így a beolvasztási veszély Magyarországnál is kísért. Első látványos lépésben katonai igazgatás szempontjából körbezárnak bennünket. Tudniillik a XVIII. századi Habsburg területszerzemények jelentős részét a magyar király jogán nyerik meg a Habsburgok a jelzett nemzetközi területi osztozkodásokon, ilyen Erdély, Galitia vagy a töröktől és Velencétől visszavett Dalmátia. Ám ezeket a területeket a királyi eskü ellenére nem egyesítik ténylegesen Magyarországgal, hanem közvetlen bécsi irányítás alá fogják. E folyamatba illeszkedik be a szorosabb értelemben vett magyar, illetve erdélyi területeken a katonai határőrvidékek megszervezése. E területeken nem állítják vissza a korábbi magyar közigazgatási beosztást, hanem azokat a törökök szomszédságára való hivatkozással külön katonai, bécsi központú, igazgatás alatt tartják.

Közjogi szempontból az osztrák–magyar viszonylatban alapprobléma magyar szempontból, hogy ha egy egyszerű osztrák főherceg lesz a magyar király – akkor az nem veszélyes ügy magyar önállóság szempontjából. (NB. a Pragmatica Sanctio országgyűlési tárgyalásai során mondják a magyar rendek, hogy milyen méltatlan dolog lenne az, hogy egy hercegséghez – Ausztriához – egyesíttessék egy királyság. Tudniillik a Pragmatica Sanctio csak a Habsburgok uralta területek öröklését jelenti, de nem jelentheti a német császári cím öröklését is, amint ezt a III. Károly halála után, Mária Terézia ellenében császárrá választott bajor Lajos példája is mutatja.) De ha a német császár, aki egyúttal osztrák főherceg lesz a magyar király, ez már hatalmi túlsúlyt jelenthet az osztrákok javára.

Pedig ez szinte szokványos megoldásnak számít Közép-Európában, azaz egy kisebb szomszédot, vagy egy távoli, nagyhatalom uralkodóházából valakit meghívni uralkodónak, hiszen így kicsi a veszély az összeolvasztásra. A példák sora önmagáért beszél, ilyen többek között az erdélyi fejedelmek lengyel királysága, vagy a szász hercegek lengyel királysága. Úgyszintén, de korábban a francia Henrik lengyel királysága, Pfalzi Frigyes, a „téli király” cseh királysága 1619-ben. Későbbi magyar kísérletek is hasonlóak például Rákóczi alatt: bajor választó vagy porosz királyfi legyen magyar király. Bethlen Miklós teóriája is hasonló Erdély kapcsán, ahogy azt politikai traktátusában („Olajágot viselő Noé galambja”) nagyon logikus okfejtéssel tárgyalja.

A reformkoriak szinte sorsszerű, quasi isteni büntetést látnak Ausztria és Magyarország kapcsolatában. Emlékezetes például Széchenyi mondása, miszerint Isten haragjában kapcsolta egybe a két országot. Ebben egyúttal mintha valami belenyugvás is lenne. Külföldiek legalábbis így látják. Erre utal a mottóban idézett francia képmelentés is: azaz nem az a baj, hogy egybekapcsolták, hanem ahogyan egybekapcsolták!

A közjogi helyzet, illetve közjogi-politikai pozíciók lényegesen megváltoznak 1806-ban az osztrák császári cím felvételével. Jeleztük, hogy a Habsburgok, bár a cseh királyság birtokában választófejedelmeknek számítanak a Német-római Birodalomban, mégis csak a magyar királyi címmel lehetnek európai szuverének, ha adott esetben nincsenek a császári cím birtokában. Ezért értékes számukra Magyarország. Ám 1806 után Ausztria vészhelyzetben sincs ráutalva a szuverén magyar királyi címre, hiszen ilyenkor most már ő is bír. Nem lehetetlen, hogy politikailag ez is motiválja, az ún. ferenci abszolutizmust, azaz a magyar országgyűlések szokatlanul hosszú mellőzését (1792–1825), annak ellenére, hogy a napóleoni háborúkban elszenvedett vereségek miatt Ausztria jobban rászorult a hadjárattól mentesülő magyar gazdaság támogatására!

IV. A KÖZJOGI KAPCSOLAT ÜGYE

Már korábban másutt jeleztük, hogy Ausztria és Magyarország politikai kapcsolatában a századok alatt tulajdonképpen közjogi megegyezések sora figyelhető meg, így: 1547, 1686, 1723, 1792, 1848. Mindegyik tulajdonképpen a két ország közjogi kapcsolatának a tényleges politikai erőviszonyokhoz való hozzáigazítását jelenti. Ezt a sorozatos „szerződés módosítást” közjogilag elősegíti és garantálja az Aranybullába foglalt híres *ius resistendire* való hivatkozást a magyarok részéről. Nem véletlenül használják ki a Buda visszafoglalása felett érzett magyar örömet, s törlik el a *ius resistendit*, illetve fogadtatják el a magyar rendekkel a Habsburgok fiági örökösödését az 1686/88-as országgyűlésen.

A Habsburg közjogi álláspont szerint ezzel kihúzták a magyar rendi ellenállás méregfogát. Hiszen egy örökös királyság státusa, illetve politikai stabilitása már akár hasonlítható egy német tartományurasághoz, ott a főhatalom legitimitása nem kérdőjelezhető meg. Ám az a magyar jogi kikötés, hogy továbbra is koronázással legitimálják a trónöröklésben sorra következő uralkodó hatalmát, magyar oldalról megengedi azt a közjogi értelmezést, hogy a magyar rendek és a Habsburg uralkodóház között minden koronázásnál egy új kormányzati paktum is létrejön éppen a koronázási eskü letételével és a hitlevél kibocsátásával. Ezen a talajon állva viszont, ha a kormányzati paktum reparálása nem lehetséges éppen a jus resistendi közjogi kiiktatása miatt, akkor, ha közben megsértik a szerződést Habsburg részről, annak csak egyetlen konzekvenciája lehet. Ez pedig a közjogi szerződésnek a felbontását, azaz a trónfosztást jelenti. Világosan látszik ez a magyar értelmezés mind az ónodi országgyűlésen, mind az 1849 áprilisában kiadott Függetlenségi Nyilatkozatban, de még a IV. Károly trónfosztását kimondó XX. századi törvényekben is.

Úgy tűnik, hogy ezt a magyar értelmezést világosan megértette II. József, nem véletlen a koronázás nélküli uralma. Éppen ezért Jellasics 1848-as támadására nem lehetett mással válaszolni (a Habsburgok tárgyalási készségének hiányában), mint a következő év tavaszán kimondott újabb trónfosztással. Mindebből szükségszerűen következett, hogy az önkényuralom bármikori megszüntét csak egy újabb, az osztrák–magyar politikai erőviszonyhoz hozzáigazított, illetve megújított közjogi szerződéssel, azaz a kiegyezéssel lehetett elérni. Így nem véletlen Deákék közjogi hivatkozása a Pragmatica Sanctióra mint alapszerződésre, s mint a jövőbeni immár újabbnak nevezhető kiegyezés közjogi kiindulópontjára.

Vizsgáljuk meg, hogy mik a Habsburg–magyar több évszázados kiegyezések lehetséges indokai Habsburg részről:

1. Amint már említettük, a Habsburgoknak szükségük van a magyar királyi címre: pl. ha valaki nem német császár, vagy 1805 után csak osztrák császár. A szuverén magyar királyi címmel már jogilag egyenrangú Európában más uralkodókkal (lásd Maculay ahogy hivatkozik Mária Teréziára a Nagy Frigyesről írott művében: Mária Terézia a magyarok királynéja!). Herczegh Géza utal rá, hogy a magyar király szuverenitása kifelé legtovább a török porta viszonylatában él. Ugyanakkor a külkapcsolatokból fokozatosan kiszorulnak a magyar rendek, hiszen az közvetlenül az uralkodó által intézett ügyek közé tartozik. Sőt az abszolutizmussal Európa-szerte felértékelődik a külügyi igazgatás. Ám ez nem magyar szervek, s csak nagyon ritkán magyar arisztokrata diplomaták által végzett politikai munka. Így azután minden függetlenedési törekvésben és háborúban az egyik nagy buktató a saját magyar hadsereg hiánya mellett, hogy a semmiből kell önálló külügyet csinálni. Jó példa erre mind II. Rákóczi Ferenc, és 1848–49 küzdelmes igazgatási kísérlete az önálló magyar külügy megeremtésére.

2. A XVIII. század nagy politikai újdonsága, hogy a Habsburgok fokozatosan kiszorultak Nyugat-Európából. Viszont ugyanezen időben a török végleges kiszorításával egy politikai és gazdasági súlyában fokozatosan felértékelődő Magyarország áll mellettük, illetve Szilézia elvesztése ellenére jelentős területgyarapodással számolhattak az egykori Lengyel Királyságból. Mindez azt eredményezi, hogy szintén ugyanekkor – a török visszaszorítása kapcsán – a Habsburg-birodalom potenciális rendező hatalommá válik az Észak-Balkánon. Ám ennek felismerése változó, a bécsi udvar továbbra is a nyugati politikát erőlteti még Metternich alatt is. Ezen új közép-európai helyzetnek a realizálása csak néha villan fel a központi kormányzás szintjén. Mindenesetre ennek lehet köszönni, hogy III. Károly és Mária Terézia elindítanak egy lassú korszerűsítést a magyar közigazgatásban, de nem a politikai szervezetben. Mondhatni, hogy ez a módszer a Habsburgok abszolutizmusának az egyik legnagyobb tanulsága!

Megvizsgálható az is, hogy magyar részről miért lehetett elfogadni a jelzett hosszú kiegészítést:

1. A legfontosabb a politikai kényszer. A Habsburg hatalmi túlsúly egyértelmű Közép-Európában már a XVII. század második felében. Egyetlen példa csak I. Lipót még a régi magyar közjogi hagyományoknak megfelelően formálisan a pozsonyi országgyűlés által megválasztott és közjogi szokások megtartásával megkoronázott uralkodó. Kormányzati abszolutizmusa időnként hírhedt eseteket produkált, elég itt az ún. eperjesi véstörvényszék munkájára utalni. Ilyenfajta brutális elbánás az uralkodó ellen rezgelődő rendekkel addig ismeretlen és szokatlan volt a magyar rendek körében.

Ugyanő, I. Lipót elhatározta, hogy még életében királlyá koronáztatja fiát, I. Józsefet. Amikor a Lipót-féle abszolutizmus folytatásán aggódó magyar országgyűlés ellenvetést tesz az uralkodó koronázási kívánságával szemben, lévén a trónörökös még kiskorú, és így le sem teheti a koronázási esküt, akkor Lipót rövid úton véget vet az effajta kifogások további felvetésének. Az országgyűlésen jelen lévő pápai legatússal sebtiben megbérmáltatja a tizenéves ifjút, majd ugyanilyen rögtönzött módon lovaggá üti, s így már semmilyen akadály nem támasztható a leendő király korával szemben (NB. a sokkal karakterisztikusabb uralkodó, Hunyadi Mátyás hasonlót még felnőtt korú – bár törvénytelen származású – fiával, Corvin Jánossal kapcsolatban sem mert megengedni magának!).

2. Eddig nem nagyon vizsgálták a kutatók azt a lehetőséget, hogy a fokozódó Habsburg- túlsúly, illetve a százötven évig tartó török jelenlét miatti szükséghelyzetben a magyar rendek számára egy elfogadható minta lehetett a német birodalom tartományainak közjogi önállósága. Erről már Bethlen Gábor országegyesítő kísérletei kapcsán értesülünk, amikor Habsburg főherceg leánnyal kötendő házasságát tervezi. Fontos, hogy az 1648-as vesztfáliai béke után a német birodalom tartomá-

nyai már az önálló külügyi hatáskört is megkapták. Így érthető meg, hogy Bethlen Miklós is e német tartományi mintára, éppen a német birodalomból hozott választott (protestáns vallású) fejedelemmel képzelel az erdélyi önállóság folytatásának politikai garanciáját.

Mindezen elképzelések realitását csak tovább fokozta az a fent már elemzett tény, hogy az 1700-évekre magán a Habsburg-birodalmon belül katonailag körbe vagyunk zárva (lásd katonai határőrvidék, illetve a külön erdélyi kormányzat).

E kiegyezéseknek óhatatlanul az lesz a külpolitikai hatása, hogy a Magyar Királyság elfelejtődik a nemzetközi kapcsolatokban, hiszen azt a folyamatosan birtokolt császári cím lefedi. Tehát mondhatni, hogy kifelé úgy látszik, hogy mi a Habsburgok „köpenye alatt” élünk. Lényeges, hogy Európában egyre inkább csak a magyarokról tudnak, de nem a magyar államról. Természetesen hasonló a helyzet az erdélyiekkel is, de ennél közjogilag rosszabb a helyzet a csehek esetében, akiket az örökös tartományi státusra süllyesztenek le. Ám utólag is úgy tűnik, hogy a csehek számára viszont – Szilézia elvesztése után – a gazdasági előny kompenzálja a politikai hátrányt.

Már említettük, hogy érdekes kísérlet látszott körvonalazódni Magyarország Habsburg-monarchiába való teljes beillesztésére 1805/1806-ban a Német-római Birodalom megszűnése okán, az osztrák császári cím felvételével. Ezt az új címet az 1815-ös bécsi kongresszus nemzetközi jogilag is elismeri. Így már osztrák szempontból háttérbe szorítható az addig első helyen tartott magyar királyi cím, hiszen az új császári titulussal már önálló szuverénként jelenik meg Európában a Habsburg-hatalom. Jól ismeri fel ezt a Bécsben székelő magyar kancellária. Ugyanis a megváltozott Habsburg uralkodói címhez igazított új államcímerben a Magyar Királyság címere egy sorban szerepel a többi örökös tartomány címerével. A magyar kancellária először írásban tiltakozik ez ellen, majd a hazai szervek is érdekes passzív ellenállásba kezdenek, azaz magyar állami ténykedéseiknél nem hajlandóak használni az új császári címerkompozíciót. Helyette a korábbi pecsétjeiket használják. Hosszas alkudozások eredményeként az udvar kénytelen-kelletlen belemegy ebbe a kompromisszumos megoldásba.

Herczegh Géza utal rá, hogy 1830 után a magyar-osztrák viszonyban egy nagyon lassú változás kezdődött:

1. A magyar területek súlyának növekedésével függhet össze, hogy az angolszász hatalmak (angolok és amerikaiak) már kísérleteznek magyarországi konzulátus felállításával. Tudjuk, hogy a Deutsche Bund területén ekkor hasonlóan járnak el, tehát mintha a német példát követnék. Nyilván egy ilyen külképviselet felállítása növelné Magyarország külső tekintélyét a Habsburgok uralta területek között, ám Ausztria megakadályozza a konzulátusok létrejöttét.

2. A korabeli Közép-Európában egyaránt terjed a nemzeti államok kialakításának eszméje. Ez nem lehet hatástalan a Habsburgok Magyarországon sem, ahol egyedül az összes terület közül még mindig aktívan működő országgyűlés van. Ugyanakkor

e tanítások óhatatlanul megjelennek a környék kis nemzetének vezetői köreiben is. Jellemző példaként hivatkozik a szakirodalom Széchenyi István és Alexandru Ghica volt moldvai vajda eszmecseréjére az 1830-as években. Ennek során hangzik el Ghica részéről azon kijelentés, hogy két Románia van. Széchenyi kérdésére, hogy melyik a másik, a válasz döbbenetesen rövid, miszerint a másik: Erdély. (NB. a reformkoriak politikai szóhasználatában bevett gyakorlata volt a „két magyar haza”: a szűkebb értelemben vett Magyarország és Erdély együttes emlegetése.) Ezek után természetesen csak idő kérdése, hogy e kis nemzetek államelképzelései mikor találkoznak a Habsburgoknak Magyarország nagyobb önállóságát visszaszorítandó és így az egységes összbirodalom kiépítését célzó törekvéseivel.

V. A 48-AS VÁLTOZÁSOK ÉS MEGOLDÁSUK

Röviden azt mondhatnánk, hogy az 1848-as mozgalmak a magyarság számára átmenetileg, bizonyos szerencsés külpolitikai viszonyok között mennek végbe. Ennek látható eredményei:

a) Magyarország végigviheti e külső nyomásra a polgári államszervezet kiépítését „alkotmányos keretek” között, azaz rendes törvényhozási úton, amit a Habsburgok kénytelenek elfogadni. Ez manifesztálódik a 48-as áprilisi törvényekben.

b) Ausztria-Magyarország közjogi kapcsolata, éppen a fentiek hatására, kényszerűen csak perszonálunió lehetett. (NB. itt is felvethető a német államok párhuzamának kérdése, mint minta!)

Ha e megállapítások okait kutatjuk, akkor igen rövid válaszok adhatók. Ausztria azért is volt 1848 tavaszán megegyezési kényszerben, mivel egyrészt az európai mozgalmak nyomán fennállt az itáliai tartományok leszakadásának veszélye. Másrészt a 48-as német alkotmányozás során a német egység létrehozása felgyorsult. Ennek során az is világossá vált, hogy egy újonnan létrejövő Németországban Ausztria csak a német tartományaival kell. Így a német birodalomba majdan beolvadó Ausztriával mi csak perszonálunióban lehetünk.

Érdekes, hogy Ausztria „kiszakadását” a Duna menti monarchiából leginkább az osztrák császárság szlávjai ellenzik, mert ők szláv birodalomra akarták átalakítani Ausztriát. Mutatja ezt az 1848 június 2-án Prágában megnyílt „Szláv népek kongresszusa”. Figyelemre méltóak a résztvevők, úgymint: csehek, lengyelek, ukránok, szlovének, horvátok, szerbek, szlovákok.

1848 tavaszának és nyarának eseményeiben egy másik alternatíva is felvillant. E szerint szerencsétlen esetben az olasz tartományok valóban véglegesen leszakadnának Ausztriáról, míg maga Ausztria és német tartományai beolvadnának az új német birodalomba. Ez a helyzet ismét a magyaroknak kedvezne, hiszen a hangsúly áttevődne Magyarországra. Fontos itt megjegyezni, hogy már Savoyai Jenő javasolta

a Habsburg kormányzati hatalomnak Magyarországra való áthelyezését, sőt Talleyrand is ilyen koncepciót dolgoz ki.

Ez az utóbbi elképzelés egybeesik a magyarok nagy részének korabeli felfogásával, azaz a Habsburg udvar legyen Budán. Ez teljesen egybevág Kossuth 1848 nyarán tett kijelentésével, hogy „őfelsége csak Budán lehet szuverén”. Így érthető meg, hogy 1848 júniusának végén magyar delegatio jelenik meg Innsbruckban (István nádor, Széchenyi és Eötvös). Kérésük, hogy jöjjön át az udvar Budára! (NB. így válik feleslegessé a külügyminiszter elnevezés használata az 1848-as áprilisi törvényekben!)

Meglepő, de a külhatalmak is támogatni látszanak ezt a koncepciót, ugyanakkor Magyarország különválását már nem. Világosan jelzi ezt többek között Palmers-tonnak az akkreditációra megjelenő magyar követ előtt tett nyilatkozata 1849-ben: Magyarországot csak mint az osztrák császárság egyik alkotórészét ismerem! Ez az angol felfogás nyilvánvalóan összefüggött a Habsburg-hatalomnak a XVIII–XIX. század során játszott külpolitikai rendező szerepével a Balkán és Oroszország irányába. Ebből úgy tűnik, hogy a századvégi politikával ellentétben ekkor még ezt a szerepet a nagyhatalmak is támogatják.

Ausztria végső döntése viszont mintha nélkülözné a fenti felismeréseket. Ekkor ugyanis politikailag még elég erős, hogy megakadályozza a nélküle való német egyesítést, mert Poroszország ehhez gyenge. Diplomáciai manőverekkel másrészt el tudja érni, hogy külső katonai segítséggel térdre kényszerítheti az önállósodási szándékkal mozgolódó magyarokat.

Átmenetileg így minden marad a régiben.

1867-ben viszont a külpolitikai vereségek és a magyarok súlya miatt Ausztria már hajlandó átgondolni az egybekapcsolódás rendszerét. Szintén a külső körülményeknek tudható be, hogy elfogadja a magyarok alaptételét. E szerint a létrejövő kiegyezés politikai minimuma, hogy polgári államberendezkedés jöjjön létre, annak alkotmányos követelményeivel mind Magyarországon, mind az örökös tartományokban.

Befejezésül az alábbi tanulság látszik: az európai politika nemcsak a középkorban, de még a XIX. század nagy polgári átalakulásai ellenére is, változatlanul monarchikus szemléletű. Egy ország önálló, azaz szuverén csak valamely monarchia protegációja alatt tűnik lehetségesnek. Azaz a függetlenség kivívásával párhuzamosan királyt is kell keresni. Rengeteg a példa, így 1800 elején, a belgák esete mutatja. Hasonló a helyzet az olasz egységnél, mert hiába nemzeti hős Garibaldi (nem lehet köztársasági elnök), hanem csak a szárd királyi család protekciója alatt ismerik el Itália újszülött szuverenitását. Nem is beszélve a későbbi balkáni történésekről, így a görög királyság, a román királyság, a bolgár cárság esetében.

Emlékezzünk, hogy II. Rákóczi Ferenc a sikertelen nagyszombati tárgyalásai után már ugyanezt a konzekvenciát emlegette a bajor vagy porosz királyfi behozatalának tervezésével. Tehát egyik lehetőség eszmeileg a József nádor ágának új magyar

királysága, s akkor Magyarország szuverén, vagy amit Görgeiek mondanak Paskievicsnek, hogy ők éppen királykeresőben vannak!

Azaz republika legfeljebb régi, de szuverén államokban lehet ekkor még csak, ott is gyakorta csak átmenetileg. Jó példa erre Hollandia, amely a hosszabb köztársasági lét után átalakul királysággá. Ugyanígy államtörténetileg figyelmeztető jel, hogy a franciák állandóan váltogatják az 1800-as években a monarchiát a republikával. Egyetlen kivétel Svájc. Tehát érdekes módon a XIX. század a nagy polgári forradalmi és átalakulási ellenére a monarchikus elv győzelmét hozza meg Európában. Ezt jelzik a század végén a török hatalom alól szabaduló balkáni államok is, ahol Szerbiát leszámítva nyugat-európai dinasztíából meghívott uralkodókkal tudják csak legalizálni új európai állami létüket.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderson, Perry: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989.
- Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, 1987.
- Bethlen Miklós: Élete leírása magától. In *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Budapest, 1980.
- Connert János: *A székelyek alkotmányának története*. Székelyudvarhely, 1906.
- Dacey, A.V.: *Bevezetés az angol alkotmányjogba*. Budapest, 1902.
- Erdély története: III. k. 1830-tól napjainkig*. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986.
- Ferdinandy Géza: *Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban*. Klny. 1901.
- Otto Gierke: *Political theories of the middle Age*. Cambridge. rep. 1996.
- Gladden, I. N.: *History of Public Administration*. I/II.vol. Boston, 1952.
- Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*. Budapest, 1989.
- Goszthony Mihály: *Horvát-Szlávon és Dalmátországok autonóm alkotmánya*. Budapest, 1892.
- Győrffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 1975.
- Győrffy György: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- Hankó Ildikó – Kiszely István: *A nádori kriptá*. Budapest, 1990.
- Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 1–8. k. Budapest, 1873.
- Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből*. I/II.k. Genf, 1864.
- Herczegh Géza: *Magyarország külpolitikája. 896–1919*. Budapest, 1987.
- Jászi Viktor: *Tanulmányok a magyar–horvát közjogi viszony köréből*. Budapest, 1897.
- Kállay Ferencz: *Históriai értekezés a nemes Székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről*. Nagyenyed, 1829.
- Kossuth Lajos: *Alkotmányterve*. Bv.: Gerő András. Budapest, 1994.
- Kovács István: *Az alkotmánygondolat kialakulása és megszilárdulása Nyugat-Európában*. In *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, 1988.
- Kovacsóczy Farkas: *De administratione Transsilvaniae. Dialógus Erdély igazgatásáról*. In *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*. Budapest, 1982.
- Lukinich Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában. 1541–1711*. Budapest, 1918.
- Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984.
- Orieux, Jean: *Talleyrand*. Frankfurt/Darmstadt, 1990.

- Paravicini, Werner: *Merész Károly*. Budapest, 1989.
- Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I/II. k. 1899.
- Rákóczi Ferenc: *Vallomások, emlékiratok*. Budapest, 1979.
- Széchenyi István: *Napló*. Budapest, 1982.
- Szeredai, Antonii: *Series antiquorum, et receptiorum episcoporum Transsilvaniae*. A. Carolinae, 1790.
- Szilágyi Sándor: *Erdélyország története, különös tekintettel művelődésére*. I/II/k. Pest, 1866.
- Szilágyi Sándor: *Az erdélyi alkotmány megalakulása a szeparáció kezdetén*. *Századok*, 1876.
- Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1984.
- Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Budapest, 1980.
- Trócsányi Zsolt: *Kísérletek teljes katonai uralom létrehozására Erdélyben*. *Századok*, 1983.
- Vajay Szabolcs: *Dominae reginae milites*. In *Mályusz Elemér Emlékkönyv*. Budapest, 1984.
- Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892.
- Wertner Mór: *A középkori délszláv uralkodók genealógiai története*. Temesvár, 1891.
- Wesselényi István: *Sanyarú világ*. I/II. k. Bukarest, 1983/85.

ADALÉKOK AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG KÖZJOGI KAPCSOLATÁNAK ALAKULÁSÁHOZ

„Hogyan lehelne pedig a független Magyarországot összekötni Németország egyik tagjával? Sem a politikával, sem a szentkorona méltóságával nem egyeztethető meg, hogy a nagyobb legyen a kisebb járuléka, s egy királyság alája vettessék egy hercegségnek.”

(Szluga Ferenc nádori ítélmester levelének részlete 1722-ből a Pragmatica Sanctio tervezett elfogadtatása kapcsán)

1867 még a nyugati történeti irodalomban is úgy ismert, mint a nagy történeti kompromisszum, az osztrák–magyar kiegyezés éve. Holott, ha jobban utána nézünk a hazai közjog történetében, akkor láthatjuk, hogy ilyesfajta kiegyezés több is volt az osztrák–magyar kapcsolatokban, azok legfeljebb nem viselik a kiegyezés nevet. Ennek során szükséges szólni az osztrák magyar kapcsolatok régiségéről, másrészt az említett történeti kompromisszumok jogi dokumentumairól.

I. A KORAI IDŐSZAK

A magyar kezdetek kapcsán szokás emlegetni, hogy Ausztria már „létrejöttét” is a magyaroknak „köszönheti”. Köztudott ugyanis, hogy az Ostarrichi Markot, azaz a Keleti Ögrófságot valóban a honfoglaló magyarok kalandozó hadjáratainak a megakadályozására állították fel újra 996-ban, hiszen addig a még a Bajor hercegséghez tartozó Enns folyónál volt a birodalom keleti határa.¹ (NB. a tudomány állítása szerint ezt a magyar népi hagyomány máig őrzi. Mivel az Ennsig terjedtek a honfoglaló

¹ Horváth M.: *Magyarország történelme*. I. k., Pest, 1871, 117., ahol már 955-ös ausgsburgi vereséghez köti az Ostarrichi mark újrafelállítását. Az Enns határvoltára és Ennsburg határvárra már 907-ben lásd Hóman B. – Szekfű Gy.: *Magyar történet*. I. k. 133., uitt 135. Ostmark és az Operencia elnevezést is. Lásd még Székely–Bartha (szerk.): *Magyarország története*. I. k., Budapest, 1984, 660, 698.

lás utáni első magyar örtelep sorok, amit a magyar népmesék oly gyakori toposza, az „Óperencia”, azaz az ober Enns is mutat.)

E határ előretoláson nincs mit csodálkoznunk, mivel az a középkorban általános jelenség. Egy-egy jelentősebb hatalom sorozatos támadások esetén igyekezett védősávot kiépíteni jóval a népesség által sűrűbben lakott területek előtt. Ilyen előretolt hadállásnak köszönhető létrejöttét a birodalom keleti felén többek között a Brandenburgi Örgrófság is. (Valami hasonló folyamat okozhatta a későbbi Moldvában a magyar királyok által megnépesített középkori magyar telepek felállítását is.²) A dolog talán a késő római hadászati stratégiai gyakorlat átvételében gyökerezik a Német-római Birodalom esetében. A késő római korban a népvándorlások idején az újabb betörések megakadályozására először pacifikálták a Limesig eljutott barbár népeket, majd egy idő után áttelepítették őket a Limesen belülré, ahol általában nem nagy létszámú volt a romanizált népesség.

A magyarság állandó megtelepedése a Kárpát-medencében, mint a korábbi avar uralom is, arra készítette a szomszédos német területek urait Nagy Károlytól I. Ottóig, hogy a Duna- völgyi átjárót megerősítsék. Érdekessége ennek a Passautól később a Lajtaig terjedő és Alsó-, valamint Felső-Ausztriának nevezett területnek, hogy az csak lassan éri el a híres Lajta–Fischa határt, mintegy fél évszázad alatt. (NB. csak a 960-as években kerülnek a magyarok biztosan innen az Enns folyón, még a 980-as években is a Duna mellett mindössze Melk vára van az osztrák hercegek, a Babenbergekek kezén. Szent István uralkodása alatt rögzül véglegesen a Lajtánál a határ.³)

E lassú kelet felé való mozgás jele, hogy egynémely krónikás adat szerint Szent István király fiát, Imre herceget még dux Ruizorumá, más elmélet szerint Rugiland duxává, azaz a Bécsi-medence katonai vezetőjévé nevezte ki.⁴ Ugyanakkor a Bécsi-medence magyar részről való feladása egyúttal a nyugati magyar határőrizet megerősítését is jelentette. Ezt nemcsak a Rábaközben megtelepedett besenyők, illetve a Duna bal partján a Csallóközben lévő korai székely telepek sora jelzi, hanem az a tény is, hogy a Duna átjárójának kulcsát – Bécs, illetve Morvaország felé – a pozsonyi ispánokra bízák, akik láthatóan nem véletlenül szerepelnek a temesi ispánokkal együtt az egész középkoron át az országos méltóságok sorában.

Ám e korai nagy katonai szembenézéseket viszonylag békés időszak váltja fel. Többek között mutatja ezt, hogy az Árpád-ház és a Babenberg hercegi család tagjai sűrűn kötnek egymással házasságot. Történeti források szerint – a többszörös uno-

² Gegő E.: *A moldvai magyar telepekről.* (Rep.) Budapest, 1987, 62 és köv. Lásd még Makkai-Mócsy (szerk.): *Erdély története.* I. k. Budapest, 1986, 306.

³ Székely-Bartha, i. m. I. k. 1984. 734.

⁴ Horváth M., i. m. I. k. 248. 1. lábjegyzet, ahol az ősforrás az Annales Hildesheimensis 1031-ből, illetve Győrffy Gy.: In *Magyarország története.* I. k. 1984, 832., míg Rugiland dux kifejezés értelmezésére Alföldi A.: A keleti gótok betelepülése Pannóniába. In **Klebersberg Emlékkönyv.** 1925. 125. Uő.: Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannóniában? *Hadtörténelmi Közlemények,* 1925. 24–30.

katestvéri viszony eredményeként – a XII. századra van olyan generáció a két családban, amikor az uralkodó magyar király és a Bécsben resideáló Babenberg osztrák herceg ikertestvérként hasonlított egymáshoz. A pacifikált viszonyokat csak időlegesen zavarja meg a Babenberg-örökségen keletkezett civódás, ami IV Béla alatt mintegy másfél évtizedig még Stájerország magyar birtoklását is magával hozza.⁵ Végül az osztrák örökséget sikeresen megszerző Habsburgok világosan felismerik, hogy Ausztria békés birtoklásának a magyarokkal való barátság és jó viszony az ára.

Ez az 1300-as években állandósuló Habsburg-hatalom eleinte nem jelenthetett különösebb veszélyt a magyar önállóságra. Hiszen egyrészt a Habsburg-birtokok, ahogy arra a történettudományban Niederhauser Emil is rámutatott, ekkor még a Német-római Birodalom perifériáin helyezkedtek el.⁶ Mind Ausztria, mind Stájerország – Karintia – Krajna, sőt Tirol is szegényes határterületeket jelentettek. Jelzi ezt, hogy az 1356-ban rögzülő birodalmi választófejedelmi kollégiumba sem sikerül bekerülniük az osztrák főhercegeknek, hiába próbálkoznak a „Privilegium maius” nevű hamis oklevéllel is.⁷ Ugyanakkor a Habsburg-birtokoknak a középkorban szokásos családi felosztását alkalmazva, azt a főhercegi család tagjai három ágra oszolva – ausztriai, stájer és tiroli – használják,⁸ ami még inkább elősegíti a kezdeti periférikus szerep megmaradását illetve a hozzájuk képest nagyobb és egységes Magyar Királyság korabeli túlsúlyát.

A középkori magyar állam viszont éppen ekkorra, a XIII–XIV. századra éri el politikai zenitjét. Már az Árpádok jelentősen bővítik az egykori Kárpát-medencei államot. Sőt II. András, illetve IV. Béla idejére a magyar mellett további kilenc szomszédos államnak is a királya a magyar király.

Nem egyszerű regnumnak hívják, hanem II. Andrástól regnum reginának, majd az Anjouktól kezdve „Archiregnum Hungariae”-nek.⁹ Ám Nagy Lajos alatt e területek tovább bővülnek (ideiglenesen Nápoly, később pedig Lengyelország uralkodója is a magyar király lesz). Luxemburgi Zsigmond uralma pedig már a Nyugat-Európával való közjogi kapcsolatokat is meghozza, amennyiben a magyar király uralja Csehországot és a Német-római Császárságot is.

Mindez a magyar királyság további felértékelődésével járt, így a pápai praecedencialistákon a kilencedik hely a magyar királyé.¹⁰ Visegrád és Buda ekkorra már eu-

⁵ Horváth, i. m. II. k. 1871. 56–65.

⁶ Gonda I. – Niederhauser E.: *A Habsburgok*. Budapest, 1987, 31.

⁷ Gonda–Niederhauser, i. m. 16–17

⁸ Gonda–Niederhauser, i. m. 13, 16–17, 72, 77.

⁹ Vajay Sz.: *Dominae reginae milites*. In *Mályusz Elemér emlékkönyv*. Budapest, 1984, 397–398.; uo. 10–13. lábjegyzet.

¹⁰ Herczegh G.: *Magyarország külpolitikája 869–1919*. Budapest, 1987, 91. A forrás szerint természetesen megelőzi Magyarországot a német, francia, angol uralkodó követe, de Navarra, Ciprus, Csehország, Dánia és Lengyelország követe csak utánunk következik.

rópai szemmel is számon tartott kormányzati központ. Sőt Zsigmondtól kezdve az egész XV. századon át megfigyelhető lesz egy több ágon is megindult unifikációs tendencia. Így Zsigmond alatt a központi kormányzásban, Habsburg V. László alatt a közös parlamentekben, míg Mátyás alatt az erős és egységes katonai igazgatás útján kísérlik meg a magyar uralkodók valamiféle összbirodalom kialakítását.¹¹

Mindezekhez képest a Bécsben uralkodó Habsburg-család, amely további stájer és tiroli ágra bomolva kormányozza a szomszédos birodalmi területeket, valóban kicsit jelentéktelennek tűnik. De a Luxemburgokkal való ügyes házassági kapcsolat ismét meghozza e családnak a két száz éve nélkülözött császári címet. A főhatalom birtokában újabb területszerzésre indulnak a Habsburgok, s az ekkorra elhíresedő házassági politikájukkal rövidesen Európának leghatalmasabb területeit uraló dinasztijává lesznek. Az 1400-as évek végén Burgundi Mária kezével a birodalom egyik legfejlettebb régióját kapják meg, ami már az ugródeszkat is jelenti a Spanyol Királysághoz, illetve az Újvilág hatalmas gyarmatbirodalmához.¹² Viszont egy ilyen hatalompolitikai háttérrel már ők a potenciális jelöltek a – Bécsből sokáig csak irigyelt – magyar királyi címre. Ez az áhított magyar királyi cím a mohácsi tragédiával váratlanul a Habsburgokra száll.

Bár a magyar királyság megszerzésére már legalább száz esztendeje készültek a Habsburgok – sőt igen rövid időre két tagjuk (Albert és fia V. László) uralkodik is Magyarországon –, ekkorra már nem annyira érdekelték a magyar korona ügyében. I. Ferdinánd ugyan kísérletet tesz, hogy a magyar királyok által elkezdett száz éve tartó közép-európai unifikációs tendenciát folytassa, ám amikor nehézségekbe ütközik abba hagyja, s inkább nyugat európai politizálással foglalkozik.¹³

Olyan nagy ekkorra a család hatalma, hogy bizonyos kormányzati negligenciákat is megengedhetnek maguknak. A több ágban élő dinasztia változatlanul megosztva használja a családi birtokokat egészen az 1600-as évek közepéig, míg az végül egyetlen ág kezében összpontosul a többi kihalása folytán. Ugyanekkor Magyarországon nyugodtan túrik a török előrenyomulást, s csak amidőn Bécs is veszélybe kerül, tesznek komolyabb ellenlépést 1595-ben, majd 1686-ban. Sőt mi több, I. Ferdinándnak a magyarokkal kötött 1547-es szerződését (1547. évi 5. tc.) is kihatás nélkül hagyják, ami tulajdonképpen lehetővé tenné a magyar trón öröklését. Ehelyett egészen 1686–88-ig belemennek abba a „politikai játékba”, hogy mindig megválasztják az esedékes Habsburg trónörököszt magyar királynak.

Ez az elsőnek mondható „kiegyezés” ily módon jogilag magyar sikernek lenne elkönnyvelhető, ha nem húzódná meg mögötte politikai tényként az ország három részre szakadása. Pedig 1619-ben a Habsburgok letörik a cseh rendek ellenállását,

¹¹ Herczegh, i. m. 65–78.

¹² Gonda–Niederhauser, i. m. 25. és köv.; Herczegh: i. m. 94.

¹³ Gonda–Niederhauser, i. m. 68–69.

s Csehországot be is olvasztják a birodalomba. Ugyanekkor viszont az 1600-as évek első felében az erdélyi fejedelmek által vezetett fegyveres harcokat lezáró békék tulajdonképpen nagyfokú kormányzati türelemről vagy éppen politikai neutralitásról tanúskodnak. Sorra megújítják a rendi kiváltságokat, betöltik a rendi méltóságokat, korlátozott mértékben ugyan, de vallásszabadságot is biztosítanak a protestáns magyaroknak.

Csak a császári méltóság üres címmé való degradálását meghozó 1648-as vesztfáliai béke ébreszti rá a Habsburgok osztrák ágát a magyarokkal való komolyabb foglalkozásra. Ezt az új orientációt sürgetheti a Wesselényi-féle összeesküvés, illetve Thököly új Felvidéki Fejedelemsége is. A Bécs elleni 1683-as ismételt török ostrom pedig megérleli a százötven éve húzódó törökellenes harcot, ami a Habsburgok abszolút győzelmével zárul.¹⁴

Az ezt követő, időben másodikkak mondható osztrák–magyar kiegyezés (1686–88-as országgyűlés végzeményei) bár fájdalmas a magyaroknak – hiszen el kell fogadniuk a fiági örökösödést, illetve le kell mondani az ellenállási záradékról – mégis közép-európai viszonylatban ez a politikai paktum tűrhető megoldást hoz.¹⁵ Igaz, hogy ez a Habsburg Birodalom egységesítése irányába tett politikai, de nem jogi lépés volt. Ugyanis már említettük a cseh területek század elejei beolvasztását, de ugyanezen közép-európai régióban szinten a XVII. században egyesítik a Hohenzollern brandenburgi örgrófok is a porosz és pomerán területeket uralmuk alatt.¹⁶ A tény azért figyelemre méltó, mert a fenti tartományok, lévén addig lengyel hűbériség alatt, szintén kívül feküdtek a Német-római Birodalom jogi keretein, akárcsak Magyarország.

Mindezek együttesen a német birodalom peremterületeinek a megerősödését is jelzik, amik potenciális kiindulópontjai lehetnek egy majdani nagy német birodalmi egység létrehozásának. (NB. a történetírás a német egység, illetve egy közép-európai birodalom lehetséges megalapítóiként e korban a Habsburgok mellett a bajor, a szász és a brandenburgi uralkodócsaládokat tartja számon.¹⁷) Ezt támasztja alá, hogy ez időben történnek ugyan kísérletek egyes peremkerületeknek a birodalomból való kiszakítására, de azok végül is nem sikeresek. Így az Angliában hatalomra kerülő Hannoveri-ház megvalósítja ugyan az Egyesült Királyságot Skócia és Írország végleges unifikációjával, ám nincs jele, hogy ugyanezen politikai tömbbe jogilag is be akarná kapcsolni régi családi birtokát, Hannovert. Ugyanígy perszonálunió marad csak fenn a másik német hercegség, Schleswig-Holstein és Dánia között. Tudniillik

¹⁴ Gonda–Niederhauser, i. m. 86.; Herczegh, i. m. 152–165.

¹⁵ Horváth, i. m. VI. k. (1872), 192–197.

¹⁶ Anderson, P.: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989, 311–314, 318.

¹⁷ Anderson, i. m. 326.

a két birodalmi tartomány rendjei vannak olyan erősek, hogy jogilag nemcsak többször kikötik a dán unió tilalmát, hanem az azt mégis megkísérlő dán király helyett a család másik ágából választanak uralkodó herceget maguknak.

II. KIEGYEZÉSEK AZ ÚJKORBAN

A Habsburg-hatalom 1600 végi nagy török feletti győzelme után úgy tűnhetett, hogy döntő politikai majoritássá vált Közép-Európában a Habsburg-ház. Ez időben egybeesik a már jelzett Brandenburg–Pomeránia–Poroszország terület együttes kialakulásával, illetve a szász hercegek sorozatos lengyel trónigényeivel.¹⁸ Ez utóbbi átmenetileg mintha történelmi kópíja akart volna lenni az említett porosz állam létrehozásának. Bár a lengyel monarchia politikai viszonyaiban a svédek és az oroszok is intenzív résztvevőnek számítanak, de a szász törekvések világosan jelezték a közép-európai kegyetlen politikai lehetőségeket, azaz a Német-római Császárság peremén egy-egy gyengébb politikai rendszer államnak a szomszédos birodalmi állammal való egybeolvasztását, vagy mint Lengyelország esetében, annak akár több részre való felosztását is.¹⁹

Bizonyos források azt mutatják, hogy a korabeli magyar politikusok tisztában voltak az osztrák szomszédságnak az esetleges „ragadozó” szándékaival is. E korabeli „kiegyezéseik” ugyanis ezt mutatják. Két okmány is nevezetes, mégpedig az 1687-es magyar törvények – amelyekben elfogadják immáron világosan a Habsburg-ház fiági örökösödését –, illetve Erdély vonatkozásában, annak a török utáni helyzetét rendező Diploma Leopoldinum.²⁰ Már a két külön okmány léte is mutatja, hogy a Habsburgok eltérően ítélték meg a két magyar országrészt politikai helyzetét, ezért eltérő kiegyezést is kötöttek. Ugyanakkor a részletesebb vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyarországi és az erdélyi politikusok is másként ítélték meg országaiknak a Habsburg-hatalommal való közjogi viszonyuk rendezését.

Elsőként az erdélyiek érzékelték világosan, még Bethlen Gábor alatt, hogy változóban a közép-európai hatalmi egyensúly, mivel meggyengülőben a török hatalom. A kutatások azt mutatják, hogy Bethlen Gábor külpolitikájában talán ezért is tett meg eleinte mindent egy Habsburg–erdélyi szövetség létrehozására, akár a rekatalizálás árán is. Ezen áldozatot annak fejében hozta meg, hogy Habsburg főherceg leányt kapjon feleségül, ami a jövődöbéli erdélyi helyzet „semi-autonómia”-jának fennmaradását Habsburg-majoritás esetén is biztosíthatta volna. Sőt ennél tovább-

¹⁸ Anderson, i. m. 331. és köv.

¹⁹ Anderson, i. m. 380–383.

²⁰ Horváth, i. m. VI. K. 192–193, 221–225.

menve elismerte volna a Királyi Magyarország feletti Habsburg-uralmat is, magának csak egy kormányzói címet kérve.²¹

A fejedelem Bethlen ötletét a század végén Bethlen Miklós erdélyi kancellár fejleszti tovább politikai röpiratában. Ebben szintén a leendő erdélyi fejedelemnek Habsburg leánnyal való házasságát javallja, ami lehetővé tenné választófejedelem-ségi tartományi autonómia kialakítását, akár a Habsburg Birodalom kereteiben.²²

Tehát leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a török szomszédságban maradó erdélyi állam politikusai bizonyos fél autonómia biztosításával vállalták volna a szükséghelyzetben a német birodalomba való betagozódást is. Veszélyérzetüket jól mutatja, hogy a Diploma Leopoldinum, majd az ezt kiegészítő Resolutio Alvincziana tulajdonképpen a Habsburg örökös tartományokkal azonos szintre süllyeszti közjogilag a korábban autonóm erdélyi fejedelemséget, megszüntetve a fejedelemválasztás szabadságát, alávetve az országot a Habsburgok örökös uralmának. Ezen a helyzeten mit sem segített az önálló tartományi kormányzat, a Gubernium létrehozása, és az erdélyi külön országgyűlés formai fenntartása. Ugyanígy az Erdélyi Kancelláriának Bécsben és nem Erdélyben való felállítása már világosan jelezte a Habsburg-tartományok közé való politikai betagozódás útját.

Ekkortájt a magyar–Habsburg viszony rendezésére vonatkozó elképzelésnek a irályi Magyarországon kevés nyoma van. Csak a bécsi koncepció ismeretes a Kollonich-féle Einrichtungs-werk formájában,²³ ami szintén az örökös tartományok közé sorolást tartja észszerű megoldásnak. Ugyanakkor a magyar rendiség erejének józan bécsi mérlegelésére vall, hogy az 1687-88-as országgyűlésen a Habsburgok megelégszenek a fiági örökösödés elfogadtatásával, ami kétségtelenül az első közjogi lépés az örökös tartományi státusz, illetve az egységes Habsburg-összbirodalom irányába. Ha úgy tetszik, akkor ez is egy szerencsés kiegyezésnek mondható.

Már ennél tovább ment a Pragmatica Sanctio, amely nemcsak az 1687-es Habsburg-sikereket konzerválta a leányági örökösödés elfogadtatásával, hanem az összbirodalom mondhatni „közjogi csíráját” is megfogalmazta. Ez a híres „indivisibiler ac inseparabiliter” forma egy a valóságos viszonyoknak megfelelő politikai, de nem jogi, birodalmi kormányzást rögzített. Maga a formula létrejöttének történetében azért is érdekes, mert a meghozatala előtt a még feltétlen Habsburg-hú Pálffy nádor is úgy gondolkozott, amint ezt politikai levelezése elárulja, hogy a Pragmatica Sanctio magyarországi elfogadásának ára van, azaz azért lehet kérni cserébe valamit a Habsburgoktól.²⁴ Ilyen kívánságlista nem maradt fenn, de megkockáztatható, hogy

²¹ Hercegh, i. m. 144–147.

²² Bethlen M.: Olajágot viselő Noé galambja. In *Magyar gondolkodók 17. század*. Budapest, 1979. 283–296.

²³ Hóman–Szekfű: i. m. VI. k. 14–19., illetve a Kollonits-mű részfeldolgozásai, 461.

²⁴ Horváth: i. m. VII. k. (1873), 27–32, 105–131, különösen a 112, ahol az egyébként udvarhű Pálffy nádor így ír Szluha Ferenc nádori ítélmesternek: „Vajon mit lehetne minékünk a successioért

arra nem is volt szükség, hiszen a nehezen kimódolt formula végül is mindkét felet kielégítette. Hiszen Magyarország közjogi autonómiája megmaradt, semmilyen közös intézmény az uralkodó személyén kívül – jogilag – nem létezett. Feltehető, hogy ez volt az egyetlen realizálható magyar kívánság.

A magyar részről tulajdonképpen ismét sikeres kiegyezést valószínűleg politikai realitások tették lehetővé. Hiszen ekkora már az örökös tartományok sorában ott volt Csehország és lényegében Erdély is. A későbbiekben Mária Terézia idejére jelentősen bővül a Habsburg uralmi terület Dél-Lengyelországgal és Galíciával, amiknek státusa az előbbiekhöz hasonló. Mária Terézia idejére épül ki körbe a fél országon át a keleti és déli irányú határsávban a Határőrvidék, ami közvetlenül bécsi katonai igazgatás alatt állt,²⁵ sőt a visszaszerzett Adria-partot, azaz Dalmáciát sem a magyar, hanem a bécsi kormányzervek irányítják. Tehát ez a területileg és katonailag kimódolt harapófogó is lehetővé tette Bécs számára, hogy az öntudatos magyarok közjogi autonómiáját meghagyják, hiszen államterületük úgy is be volt ékelődve az összbirodalomba.

III. A PRAGMATICA SANCTIÓTÓL A 48-AS TÖRVÉNYEKIG

Lényegében az 1687-es trónöröklési törvény és a Pragmatica Sanctio jelentette a magyar–osztrák viszony közjogi alapját egészen 1848 tavaszáig. Igaz, közben II. József koronázás nélküli uralkodása után az 1791–92-es országgyűlés megfogalmaz bizonyos garanciális törvényeket a magyar közjogi különállás és különkormányzás biztosításra, de ezek lényegében az említett XVII. század végi és XVIII. század eleji

kérnünk felséges urunktól (N.B. a leányági örökösödés elfogadásáért) ne terheltesék Kegyelmed kevésbé papírosra feltenni, és énnékem sub manu kezeimhez küldeni.” Szluha szerepét csak tovább bonyolítja, hogy korábban Rákóczi feltétlen hívének számított, azaz általa tulajdonképpen a Rákóczi pártiak kérdeztettek meg a Pragmatica Sanctio felől. Érdekes, hogy új koncepciót nem fogalmaznak meg, csak legfeljebb aggályaikat hangoztatják, világosan látva

²⁵ A Pragmatica Sanctio elfogadásával Magyarország beolvasztásának veszélyét a Habsburg Birodalomba. Így ír pl. Szluha a nádornak: „Hogyan lehetne pedig a független Magyarországot összekötni Németország egyik tagjával? Sem a politikával, sem a szentkorona méltóságával nem egyeztethető meg, hogy a nagyobb legyen a kisebb járuléka, s egy királyság (Magyarország) alá vettessék egy hercegségnek...” Uo. 114.

Bár a magyarok egy része bízott a nőági örökösödés országgyűlés, tárgyalásának elhalasztásában, Pálffy nádor határozottan írja Szluha ítélmesternek, hogy a kérdés szőnyegre kerül az országgyűlésen. Ezért felszólítja őt: „Tudósítom... titokban kegyelmedet hogy az örökösödést egyáltalában kívánni fogják... ha csak elfogadnunk kellene a successiot helyesen és méltányosan mit lehetne kérnünk a felséges háztól ... Ezen tárgyban az ott lévő urakkal tovább is beszélgetvén, engem mindenképpen tudósítani ne terheltessek, mert áttallatom, hogy a successiot akarják inducálni, tudhassunk azért mi is felelni.” Uo. 114.

²⁵ Horváth, i. m. VII. k., 319. és köv., 327, 382--383, míg a Dalmát tengerpartra és Fiúméra 436.

törvényeken nyugszanak. Ennek megállapítása azért fontos, mert a későbbiek szempontjából is ez jelentheti a két terület közjogi viszonyának újrendezéséhez a jogi alapot.

Ez az újrendezés pedig a méltán híres 1848. áprilisi törvényekkel történik meg. A részletes elemzésük helyett csak néhány megjegyzést tennénk. Régóta tartja magát az a felfogás, hogy e törvények azért is lehettek időtállóak, mert hiszen mintegy harminc évig tartó szakmai vita után került sor megfogalmazásukra. Ma már tudjuk, hogy valóban korán kezdték fontolgatni országgyűlési keretekben az ország kormányzati struktúrájának átalakítását. Bibó István egyik sajátos gyűjtéséből derül ki, hogy az 1791–92-es országgyűlés által kiküldött első reformbizottságok elaborátumai nem veszték el, hanem a későbbi reformországgyűléseken ezeken elindulva kezdték meg a politikai és jogi lehetőségek újrafogalmazását. Ily módon mintegy fél évszázados kiérleltességű volt egy-egy kérdés megoldása.

F. Kiss Erzsébet kutatásaiból pedig arra is fény derül, hogy a hosszas készülődés ellenére olyan hirtelen érett meg a politikai helyzet az új államszervezeti törvények megalkotására, hogy azoknál a kapkodás bizony a fentiek ellenére is tetten érhető. Sőt egynémely szövegbéli pongyolaság is. Némelyek megjegyzik, hogy Ghyczy nádori ítélmesteren túl kevesen vettek részt a végleges szövegfogalmazásban, főként pedig Deák Ferenc nem, aki ekkortájt éppen hosszabb ideje visszavonult.²⁶ A helyzetnek akár az abszurditását is mutathatja, hogy volt olyan törvényszövegrész, amit Pozsonyból Bécsbe menve, főleg Széchenyi intenciójára a hajón változtattak meg, illetve fogalmaztak át.²⁷

Mindez azt eredményezhette, hogy e törvényeknek ha nem is kétféle olvasata, de legalábbis kétféle magyarázata már korán megindult. Különösen a bécsi kormányzat oldaláról látszik olyan tendencia, hogy a külön magyarországi államkormányzatot megengedő törvényt, a híres 1848. évi 10. tc.-t, akár másképpen is magyarázzák. Ugyanis egyes nyomok szerint Bécs talán azért is járult volna könnyen hozzá Független Felelős Magyar Minisztérium felállításához, mert ilyet az összbirodalom számára a magyart megelőzően már létrehoztak.²⁸ Az ő szemszögükből a külön magyar minisztérium de facto úgyszólván úgy működhetett volna, mint korábban például a magyar és a bécsi udvari kamara. Hiszen a magyar kamara minden törvényi függetlensége ellenére is a gyakorlatban szigorúan alárendelődött a bécsi udvari kamarának. Éppen egy ilyesfajta értelmezés tette volna értelmezhetővé az eleinte meghatott nádori jogkört, amit majd 1867-ben felfüggesztenek a nádori szék betöltéséig (NB. a nádori szék betöltése azután később sem történik meg).²⁹

²⁶ F. Kiss E.: *Az 1848–49-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987, 28–29.

²⁷ F. Kiss, i. m. 23–24.

²⁸ F. Kiss, i. m. 26.

²⁹ F. Kiss, i. m. 29–30.

Tehát létezett egy olyan bécsi udvari koncepció, amely a feudális korban elmaradt birodalmi unifikációt éppen polgári keretek között vélte megvalósíthatónak, aminek a realitását egyébként Bécsben a korban bekövetkezett olasz és német egyesítéssel is igazolhatónak vélték. E bécsi udvari értelmezésnek a valóságos voltát, illetve erejét tanúsíthatja azon alkotmánylevelek sora is, amit az olasz alkotmánytól egészen az 1861-es Februári Pátensig kiadtak, s amelyek kivétel nélkül az áhított összbirodalom különböző megvalósítási módozataival kísérleteztek. Ebből a szempontból viszont valóban nagy feyverténynek kell tartanunk az 1867-es kiegyezést, amely lehetővé tette, hogy a korábbi történetileg szervesen fejlődött kisebb kiegyezéseknek mintegy folytatásaként polgári keretek között stabilizálja a kettős monarchiát. (NB. ebből a szempontból természetesen bizonyos történeti tények, amik jogilag is fontosak más megvilágításba kerülhetnek. Így a Batthyány- kormány lemondása, azaz Batthyány realitásérzéke stb.³⁰)

IV. A KIRÁLYI KORMÁNYZATI JOGOK A KIEGYEZÉS NYOMÁN

Talán egyetlen tényről kell még szót emelni a kialakuló dualista állam kapcsán. Köztudott, hogy a Habsburgok felismerve a kiegyezési szándék és lehetőség egybeesését józan megfontolással kötötték meg az egyezséget. Ennek egyik lényeges pontja volt, hogy az igényelt Magyar közjogi önállóság mellett, éppen a régi "indivisibiliter ac inseparabiliter" elvnek megfelelően közös hadügyeket és pénzügyeket teremtsen. Ezt köztudottan elősegítette Deák is Adalékával, ahol hosszú időkre visszamenőnek mondja éppen az együttbirtoklásból a külügyek és hadügyek fenntartott uralkodói felségjog voltát.

Ugyanakkor e két lényeges kormányzati ágnak a kivétele a parlamenti felelős kormányzás alól az, ami alkotmányjogi szempontból érdekes. Továbbá az, hogy e tény tulajdonképpen lehetőséget ad a középkori személyes uralkodói kormányzás fennmaradására is. E kérdést az utóbbi idők tudományos kutatásai kevésbé vizsgálták, az egy „előszentesítési jog”-ot leszámítva. Már ennek bemutatása is jelzi, hogy valóban fontos lett a későbbiekben magának az uralkodónak az egyénisége is. Tudniillik Ferenc József uralkodása alatt egyszer sem fordult elő, hogy ha ő előzetesen jóváhagyta a törvénytervezetet, akkor azt utólag ne szentesítette volna. Jó példája ennek az egyházpolitikai törvények meghozatala, amidőn a főrendiházban megbukott javaslat újratárgyalatását és megszavaztatását személyesen szervezi Ferenc József itt Budapesten az összes egyházi tiltakozás ellenére is.³¹

³⁰ F. Kiss, i. m. 78–79.

³¹ *Magyarország története 1890–1918.* Budapest, I. köt. 1978, 91, 102–104.